

O'ZBEKISTON UCHUN YANGI DORIVOR VA OZIQ-OVQAT O'SIMLIGI BO'LGAN ARTISHOKNING FOYDALI XUSUSIYATLARI, NAV VA DURAGAYLARI TAVSIFI

Xakimov Shaxbozbek Shavkatbek o'g'li

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti Magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada artishok o'simligining biologiyasi, tarqalishi va yetishtirish texnologiyasi, foydali xususiyatlari va nav va duragaylari haqida ma'lumotlar berilgan. Artishokning oziq-ovqatda va farmatseftikadagi ahamiyati to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Artishok, agrotexnika, nav, duragay, unuvchanlik, sug'orish,

Abstract

This article provides information on the biology, distribution and cultivation technology, useful properties and varieties and hybrids of artichoke plant. The importance of artichokes in food and pharmaceuticals is discussed.

Keywords: Artichok, agrotechnics, cultivar, hybrid, growth, irrigation

Bugungi kunda dunyo miqyosida o'tsimon dorivor o'simliklarni madaniylashtirish, ularning dorivorlik va oziq-ovqatlik xususiyatlaridan yanada to'laroq foydalanish, xomashyosi asosida tabiiy dori-darmonlar ishlab chiqarishni kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tikonli artishok (*Cynara scolymus* L) O'zbekiston uchun yangi dorivor va oziq-ovqat o'simligi hisoblanadi. Artishok O'zbekiston uchun noan'anaviy bo'lgan istiqbolli qimmatbaho o'simlik bo'lib, undan yashil holida silos, senaj va quruq yem-hashak sifatida foydalaniladi, hamda oziq-ovqat, farmatseftika sanoati uchun xomashyo va chorva mollari ozuqa sifatida muhim ahamiyatga egadir.

Artishok hom, qovurilgan va konservalangan holda iste'mol qilinadi. Uning gul kosasi ichidagi yumshoq po'sti juda yoqimli mazaga ega bo'lib, kam kaloriyalı parhez bop mahsulot hisoblanadi, salat tayyorlashda ishlatiladi yoki qovurilgan holatda, turli xildagi souslar bilan birgalikda iste'mol qilinadi. Artishok kattalar uchun ham, bolalarga ham juda foydali mahsulot hisoblanadi. Oshqozon kislotaliligi yuqori bo'lgan bemorlarga yordam beradi, organizmda kaliy va natriy tuzlarining miqdorini normallashtirishda ishtirok etadi. Ma'lumotlarga ko'ra, gul o'rni tarkibida 86,5% suv, 2,5% azotli moddalar, 1% qand, 2% dekstrin, 1,3% kletchatka va 1,3% kul moddasi mavjud. Savatcha o'rama bargchalarining etli qismida 2,2% qand moddasi to'planadi.

Artishokdan dori-darmon sifatida foydalanish qadimdan ma'lum. Undan jigar, buyrak kasalliklarini davolashda qo'llaniladigan preparatlar tayyorlanadi, artishokdan qandli diabet kasalligini davolashda ham foydalanish mumkin. Artishokning preparatlari ayniqsa, bolalarda gepatitni, o't-tosh kasalliklari hamda aterosklerozni davolashda, allergiya, zardob kasalliklari, turli xil psoriasis va ekzemalarni davolashda keng qo'llanilmoqda. Artishok jigar va buyrak operatsiyalaridan oldin va keyin qo'llashga tavsiya etiladi.

Artishokning ekstrakti odam va hayvonlar tomonidan qabul qilinganida o't suyuqligi tarkibidagi quruq qoldiq va xolesterin miqdorini oshirib, xoleretik ta'sir ko'rsatadi. Zaxm bilan kasallangan bemorlarga arsenobenzol guruhiga kiruvchi preparatlar bilan birga artishok ekstrakti buyurilsa, ularni jiggarga toksik ta'siri kamayadi. Azotemiya bilan kasallangan bemorlarda ekstrakt diurezni kuchaytirib, umumiy holatini yaxshilaydi. Artishokning dorivor xususiyatlarini inobatga olib, o'simlikning

xomashyosini O'zbekiston sharoitida yetishtirish va undan mamlakatimiz farmatsevtika korxonalarida dori preparatlarini tayyorlash iqtisodiy tomondan samaralidir.

Ma'lumotlarga ko'ra artishok qurg'oqchilikka birmuncha chidamli bo'lib, namligi kamroq joylarda ham yaxshi o'sib, ko'p yillar mobaynida mo'l hosil beradigan o'simlik hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida hozirgacha bu o'simlikka katta ahamiyat berilmagan. Shu sababli artishokni turli sharoitlarda o'stirib, uning biologiyasi, ekologiyasi, urug'larining unishi, urug' mahsuldorligi, yer ustki qismining kimtoviy tarkibi, o'stirish usullarini o'rganish va yetishtirish agrotexnikasini ishlab chiqish orqali chorvachilik, oziq-ovqat va farmatsevtika sanoati uchun xomashyo bazasini kengaytirish dolzarb muammo hisoblanadi.

Har qanday yangi qishloq xo'jaligi va dorivor o'simliklarni izlash va ularni yetishtirish uchun avvalo, uning ozuqaviylik va dorivorlik xususiyatlariga batafsil baho berish kerak. Tajriba natijalariga ko'ra sug'oriladigan maydonda uning yer ustki organlarining tarkibida gullash fazasida hom protein (16,45%), yog' esa mevalash fazasida va urug'larning tarkibida (4,63% va 30,0%) yuqori bo'lishligi aniqlangan (1-jadval).

1-jadval

Artishokning rivojlanish bosqichiga ko'ra kimyoviy tarkibi

(sug'oriladigan maydon,absolyut quruq massa, % hisobida)

O'sish bosqichlari	Xom protein	Yog'	Kletchatka	AEM	Kul
Vegetatsiyaning boshlanishi	12,67	3,02	18,85	53,34	12,11
G'unchalash	13,81	3,51	23,77	42,73	16,18
Gullash	16,45	2,85	28,33	36,84	15,53
Mevalash	11,69	4,63	30,66	37,34	15,66
Urug'	21,26	30,00	6,26	36,75	5,72

Sug'orilmaydigan maydondagi o'simliklarda ham gullash davrida xom protein (16%), yog' esa g'unchalash va mevalash davrlarida (3,20-4,14%) ko'p miqdorda bo'lishi kuzatilgan. Aksincha, vegetatsiyaning boshlanishi va mevalash fazalarida xom protein (12,10-11,3%), gullash fazasida yog' (2,11%) kam to'planishi aniqlangan (2-jadval).

2-jadval

Artishokning rivojlanish bosqichiga ko'ra kimyoviy tarkibi
(sug'orilmaydigan maydon,absolyut quruq massa, % hisobida)

O'sish fazalari	Xom protein	Yog'	Kletchatka	AEM	Kul
Vegetatsiyaning boshlanishi	12,10	2,18	18,15	55,62	11,95
G'unchalash	13,50	3,20	23,18	44,20	15,89
Gullash	16,00	2,11	27,80	38,20	15,80
Mevalash	11,30	4,14	29,60	40,12	14,83
Urug'	20,15	28,10	5,22	41,13	5,40

Bugungi kunda jaxonda artishok yetishtirilishi standart navlar asosida amalga oshirilmoqda. 1990 yildan keyin urug'dan yetishtiriladigan *Emerald*, *Imperial Star*, *Grand Buerre*, *Purple Sicilian* va *Talpiot* kabi artishok navlarini asosan AQSH ning Kaliforniya shtatida yetishtirilish boshlangan. Ammo hali hanuz artishok yetishtiruvchi davlatlarning ma'lum ba'zi eski standart navlari bozorga chiqarilmoqda. Misol uchun bizning mamlakatimizda *Saqich* va *Bayramposho* navlaridan keng foydalanilmoqda.

Camus de Bretagne – Ranggi to'q yashil, qaychi barglarining uch qismidagi tirnoqlari nomiga siyohrang. Mevasi juda yirik navlardan biri hisoblanadi. O'rtacha bosh qismining og'irligi 400-500 gr, o'rtacha ho'l og'irligi esa 300 gr hisoblanadi. Issiq iqlimli mintaqalarda o'sishga moslashgan.

Romanesco - Italiyaning standart artishok navi hisoblanadi. Bu hududda barpo etilgan plantatsiyalarda ushbu nav ko'plab yetishtiriladi. Urug'idan ekilib yig'im-terimgacha o'tgan muddat Italiya sharoitida 85 kun hisoblanadi. Oxirgi yillarda Yevropa bozorida mevasi siyohrang bo'lgan navlarga bo'lgan talabning ortishi bilan yanada ahamiyat qozongan.

Blanca de Tudela – Ispaniyaning eng muhim standart artishok navi hisoblanadi. Ispaniya yetishtirgan artishokning 90% shu navga tegishli. Bosh qismlari va bargi Turkiyaning Saqich artishokiga o'xshaydi faqat Saqich turiday yirik boshlari yo'q.

Duragaylar:

Opal F1 (Nun 6370) – Nunhems firmasi tomonidan takomillashtirilgan duragay hisoblanadi. Kuchli o'simlik tuzilishiga ega bo'lgan erta yetishuvchan duragay hisoblanib, oziq-ovqat sifatida hamda sanoat darajasida keng yetishtirilmoqda. Bosh qismining rangi siyohrang-yashil bo'lib, Turkiyada butun artishok yetishtirish xududlarida yetishtirilishi mumkin bo'lgan bu duragay asosan G'oziposho xududida keng yetishtirilmoqda.

Concerto F1 (Nun 6374) – Nunhems firmasining takomillashtirgan juda to'q siyohrang duragay hisoblanadi. Bosh rangining to'q bo'lishi tufayli qish sovuqlariga va stress sharoitlariga juda chidamli o'simlikdir. Bu xususiyati tabiiy yetishish maydoni chegaralarining tashqarisida ham juda bardoshlidir.

Oxirgi davrda artishok yetishtirish hududlarida asosan Italiya va Ispaniyada siyohrang artishoklarga talab ortmoqda. Shu tufayli seleksiya firmalari rangli artishok navlari va duragaylarini yaratish va takomillashtirilishiga katta e'tibor berilmoqda. Shu sababdan Yevropa bozorida bu nav va duragaylar tezda o'z o'rinlariga ega bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abzalov A.A., Adilov M.M., Namozova Z.B., Shodmanov M., Islomov A.M. Ma'dan oziqlanishning tikanli artishok barglari hujayralari shirasining fizik-kimyoviy xususiyatlariga ta'siri. // "O'zbekiston agrar fani xabarnomasi" №2 2013
2. Abzalov A.A., Namozova Z.B., Qoriyev A. Tikanli artishokning mikroelementlarni shimishiga ma'dan va organik o'g'itlarning ta'siri. Toshkent 2013
3. Agrobank tomonidan tayyorlangan "100 kitob" to'plami
4. www.abcslim.ru/articles/346/artishok